

LA «DESCOBERTA DE LA CULTURA NACIONAL PER LES LLETRES» EN EL MARC DEL LIBERALISME CENTRALISTA (1843-1868)

JOAN FUSTER SOBREPÈRE
Universitat Oberta de Catalunya

Article lliurat el 23 de juny de 2014. Acceptat el 22 de setembre de 2014

RESUM

Les revolucions liberals van ser acompanyades o precedides pel desvetllament general a tota Europa de les cultures vernacles. El nou poder secularitzat buscava en el subjecte nació una nova font de legitimitat. Aquest fet va propiciar que la construcció de la nació fos en primer lloc un moviment cultural. Aquest article intenta relacionar en el cas català tres elements que van resultar substantius per tal que el moviment cultural que reclamava la plena autonomia de la cultura catalana donés lloc a finals de segle a un moviment polític nacional al llarg del segle xx. Aquest elements són: la reivindicació de la llengua i la història catalanes, la naturalesa centralista del nou Estat liberal espanyol i la notable excepció que suposava la industrialització catalana en el context espanyol.

PARAULES CLAU

Cultura nacional, liberalisme, centralisme, catalanisme, industrialització.

The «period of scholarly interest to national culture» under the centralist liberalism (1843-1868)

ABSTRACT

Liberal revolutions were preceded or accompanied by the awakening of vernacular cultures across Europe. The new secularised power sought in the fig-

ure of the nation a source of legitimation. In Catalonia, the cultural movement that claimed the complete autonomy of Catalan culture became a national political movement in late nineteenth century, which perpetuated throughout the twentieth century. This article is aimed to explain this transformation, which was mainly shaped by three elements: the assertion of the language and history of Catalonia; the centralized nature of the Spanish liberal model; and the Catalan industrialization process —a remarkable exception in Spain.

KEY WORDS

National culture, liberalism, centralism, catalanism, industrialisation.

Potser cal començar amb una explicació sobre el títol d'aquest article. Podria donar a entendre que parlaré de literatura i, certament, no és exactament així. Prenc el concepte «descoberta de la cultura nacional per les lletres» de Miroslav Hroch. En el seu conegut i ja antic treball sobre *Les precondicions del renaixement nacional a Europa. Una anàlisi comparativa de la composició social dels grups patriòtics en les nacions menors europees*¹ —que se centra en els casos de l'Europa central—, utilitza un esquema general del desenvolupament d'aquests que des del meu punt de vista resulta d'utilitat també en el cas català. Molt esquemàticament, Hroch identifica tres fases en el desenvolupament dels moviments nacionals en aquestes nacions menors —que no són menors per la mida, sinó per haver arribat a la fase de la construcció d'entitats nacionals sense un estat constituït. Les fases són tres: A, que ell anomena de «descoberta de la cultura nacional a través de les lletres»; B, quan comença pròpiament una agitació política nacional, que és l'objecte del seu estudi; i C, de nacionalització de masses. Bé doncs, en aquesta ponència, manllevant el concepte de Hroch, em centraré per al cas de Catalunya en el desenvolupament de la part final de la fase A, quan una vegada acabada la fase revolucionària liberal espanyola, el 1843, els grups que s'han fet amb l'hegemonia del procés —agrupats inicialment en el sector moderat del partit liberal— procedeixen a la seva estabilització, dotant així l'estat

1. MIROSLAV HROCH (1985), *Social preconditions of national revival in Europe: a comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European Nations*, Cambridge, University Press.

liberal d'una sèrie de trets característics –molts d'ells de llarga duració– que podem definir com a centralisme –i que és una cosa diferent de l'uniformisme normatiu enunciat a Cadis–, alhora que comencen a desenvolupar un discurs sobre la nació espanyola.² I com, en aquests anys, a Catalunya es desenvolupa també una «descoberta de la cultura nacional per les lletres», que usualment coneixem per Renaixença.

Altres autors, com Anne Marie Thiesse,³ fan un plantejament similar en tres fases –la recerca dels ancestres, la fixació del folklore i la nacionalització de masses– per estudiar el mateix fenomen de creació d'identitats nacionals a Europa entre les darreries del segle XVIII i el començament del segle XX. Seguint aquests autors, estem davant un moviment d'abast europeu, que en la seva primera fase implica gairebé totes les cultures vives –disposin o no d'un estat–, i en la qual sols reeixiren a passar a la fase B aquelles que es van desenvolupar en certes condicions. La mateixa Thiesse ha estudiat com el regionalisme –és a dir, la vindicació de les cultures subestatal– a França va ser un factor de reforçament de la identitat francesa i no va donar lloc a moviments nacionals d'importància que qüestionessin la identificació Estat-nació.⁴

Sóc conscient de fins a quin punt la idea de Renaixença ha estat qüestionada pels estudis recents. D'una banda, Rosich ha identificat formes de continuïtat de la producció literària en català que mostren fins a quin punt es pot parlar de continuïtat i no d'una ruptura refundadora. I, d'altra, Joan Lluís Marfany ha qüestionat que l'anomenada Renaixença alterés l'estatus de la llengua i la seva posició de subordinació en una situació substancialment diglòssica.⁵ Però allò que m'interessa de la Renaixença, com a expressió local de la fase de

2. Pedro JOVER ZAMORA (1984), «Caracteres del nacionalismo español, 1854-1874», *Zona Abierta*, núm. 3 (s. l., abril-juny); José ÁLVAREZ JUNCO (2001), *Mater dolorosa: La idea de España en el siglo XIX*, Madrid, Taurus; José ÁLVAREZ JUNCO (coord.), (2013), *Las historias de España: visiones del pasado y construcción de identidad*, vol. 12 de Josep FONTANA i Ramón VILLARES (dir.), *Historia de España*, Madrid, Taurus-Crítica.

3. Anne-Marie THIESSE (1999), *La création des identités nationales: Europe XVIIIe-XXe siècle*, París, Éditions du Seuil.

4. Anne-Marie THIESSE (1997), *Ils apprenaient la France: l'exaltation des régions dans les discours patriotiques*, París, Éditions de la Maison des sciences de l'homme.

5. Albert ROSICH (1994), *Decadència i renaixença: una visió programàtica de la literatura catalana: La literatura del XVI i del XVII vista des de la Renaixença*, Barcelona, Curial; Joan-Lluís MARFANY (2008), «Diglòssia i literatura: Renaixença i renaixences», a Joan-Lluís MARFANY, *Llengua, nació i diglòssia*, Barcelona, L'Avenç, p. 203-291.

descoberta de la cultura nacional a través de les lletres, no és pròpiament conèixer el desenvolupament de la història de la llengua i la literatura catalanes, sinó comprendre aquest procés, que no és tan sols literari, com a element substancial de la construcció de la Catalunya del vuit-cents en els seus diversos nivells, i com anticipa el desenvolupament d'un model típic de desplegament de moviment nacional –el catalanisme– en les seves fases posteriors. I, finalment, ajudar a comprendre per què aquesta operació, a Catalunya, va reeixir. Així doncs, intentaré explicar el moviment cultural que coneixem per la Renaixença, i la seva rellevància, per la inseparabilitat dels altres dos processos en marxa que hi van paral·lels, el desenvolupament de l'Estat liberal espanyol en sentit centralista i el desenvolupament industrial català, que justament en la dècada dels quaranta agafa velocitat arran d'una ràpida mecanització i produeix transformacions significatives en l'estructura social de la Catalunya urbana, particularment de Barcelona i les ciutats industrials com Igualada, Manresa o Reus.⁶

El que intentaré mostrar és com de relacionats estaven els tres processos esmentats. I com la industrialització, la configuració centralista de l'estat liberal i, pròpiament, un cert desenvolupament de la fase de descoberta de la cultura nacional a través de les lletres (fase A de Hroch) van crear les condicions de possibilitat per tal que reeixís la segona fase d'agitació patriòtica i la configuració del modern catalanisme polític en les darreres dècades del segle XIX.

Paga la pena fer dues puntualitzacions. En primer lloc, la «descoberta de la cultura nacional a través de les lletres» no va ser una cosa que comencés ni a Europa ni a Catalunya en un moment tan avançat del segle XIX, sinó que en general, i també en el cas que ens ocupa, va tenir la seves primeres manifestacions en la darrera generació il·lustrada entre els darreres dècades del segle XVIII i les primeres del XIX, tal com ja va assenyalar Rubió i Balaguer.⁷ Ernest Lluch

6. Tanmateix, els treballs de Josep Maria Pons i Altés mostren per a una capital rural un procés polític no tan diferent del que es va produir a Barcelona o Mataró. JOSEP MARIA PONS ALTÉS (2002), *Moderats i progressistes a la Lleida del segle XIX*, Lleida, Pagès; sobre una comparació sobre diverses ciutats catalanes amb composició social diversa: JOSEP MARIA PONS ALTÉS (2009) «Los grupos dirigentes en la Cataluña urbana y su relación con el Estado centralista (1844-1868)», a Salvador CALATAYUD, Jesús MILLÁN i M.ª Cruz ROMEU (ed.) (2009), *Estado y periferias en la España del siglo XIX. Nuevos enfoques*, València, Publicacions de la Universitat de València, p. 183-216.

7. Jordi RUBIÓ I BALAGUER (1962), «La Renaixença», a Raimon d'ABADAL *et al.*, *Moments crucials de la història de Catalunya*, Barcelona, Vicens Vives.

es va referir a aquest moment com «l'esforç per projectar un país».⁸ I, encara, podríem reconèixer al llarg de tot el XVIII certs elements de continuïtat des del final de la Guerra de Successió.⁹ Però en el moment de què parlem, els anys centrals del segle XIX, els altres fenòmens paral·lels a aquells als quals m'he referit han operat canvis transcendentals en la societat catalana que, al meu entendre, impacten directament en el procés que volem descriure de culminació d'una primera fase de «descoberta de la cultura nacional».

L'altra puntualització fa referència a una qüestió en el ritme de desenvolupament de la cultura nacional, associat al grau de modernització de les societats on aquests fenòmens tenen lloc. El mateix Hroch, en una publicació més recent, ens ha assenyalat com els moviments nacionals dins els estats multiètnics de l'Europa occidental (Gran Bretanya, Bèlgica o Espanya), i a diferència d'allò que s'esdevingué a l'Europa central o a la nòrdica, van tenir lloc en unes circumstàncies on

l'agitació nacional va començar sota les condicions d'una societat civil, en un estat on, si fa no fa, ja es practicaven els hàbits liberals i constitucionals. Amb freqüència, això era en el període en què la industrialització ja s'havia engegat o es trobava a punt d'emprendre el vol [...] En tots aquests casos, els pioners de la nova identitat trobaren dificultats a l'hora de difondre aquesta identitat i, de vegades, fins i tot de definir-la: no tots pensaven el mateix sobre la qüestió de si es referien a una identitat nacional, regional o fins i tot purament «territorial». Ben sovint els líders del moviment estaven internament dividits i no eren capaços de fer-se amb la confiança de les masses [...] El problema fonamental d'aquests era ser capaços de trobar un lloc complet en el joc dels poders polítics interns, els quals ja havien estat polaritzats de manera que els conflictes d'interessos i d'idees també estaven ja formulats en la política institucionalitzada pels partits i els corrents establerts [és a dir, els estatals].¹⁰

8. Ernest LLUCH I MARTÍN (1987), «La Il·lustració a Catalunya: l'esforç per projectar un país», *L'Avenç* núm. 102; Ernest LLUCH I MARTÍN (1996), *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la Il·lustració*, Barcelona, Empúries.

9. Ernest LLUCH I MARTÍN (2000), *L'alternativa catalana 1700-1714-1740. Ramon Vilana Perles i Juan Amor de Soria. Teoria i acció de l'austriacisme*, Vic, Eumo.

10. Miroslav HROCH (2000), *La Naturalesa de la nació*, Catarroja, Afers.

Encara que no és l'objecte d'aquest text parlar del moment en què en el cas català apareix un moviment d'agitació patriòtica, és a dir, polític, sembla interessant per il·luminar el període que tractem d'explicar com hi va impactar el fet que es desenvolupés en un sistema liberal ja establert –tot i les seves mancances– i en un procés d'industrialització en marxa que plantejava cissures de classe dins aquesta societat.¹¹ És a dir, quin va ser l'efecte de la doble transformació, la revolució liberal i la industrial, en el moviment de recuperació del passat cultural català, com es va produir i es van desenvolupar simultàniament els tres fenòmens. És més, alguns autors han vingut a afirmar que, allà on el procés de modernització va anar acompanyat d'una nacionalització forta per part de l'Estat, aquest es va imposar sobre les minories nacionals. I els partidaris de la tesi de la feble nacionalització en el cas espanyol vindrien a corroborar aquesta idea, per tal com seria un dèficit de modernització, en definitiva, un retard, allò que va permetre l'aparició dels moviments nacionals subestats.¹²

Però allò que m'interessa subratllar és la relació entre els tres fenòmens enunciats: industrialització, configuració de l'estat liberal espanyol i construcció d'un camp cultural català autònom –fenòmens gens exclusius de Catalunya, però que en les seves particularitats i la seva particular forma de relacionar-se ens donen les claus per comprendre el cas i la seva evolució posterior. Vull dir que la configuració de l'Estat liberal espanyol en la seva forma centralista, la industrialització catalana i la Renaixença configuren una tríada explicativa interrelacional a la qual miraré d'aproximar-me seguidament. No endebades, i des de molt aviat, les tres línies argumentals centrals dels discursos reivindicatius catalans, amb un caràcter historicista marcat, se centraran en la reivindicació de la naturalesa representativa i constitucional (liberal, en definitiva) de les institucions i el dret públic medieval i modern català abolit el 1714; la immemorial capacitat econòmica dels catalans, la famosa *colònia de castores* de Capmany, que els feia especialment aptes per adaptar-se a l'economia capitalista; i la reivindicació de les glòries literàries medievals de la llengua catalana, feta generalment en

11. Josep Maria FRADERA (1992), *Cultura nacional en una societat dividida (Patriotisme i Cultura a Catalunya, 1838-1868)*, Barcelona, Curial; també convé veure: Josep Maria FRADERA (2000), «Cultura nacional en una societat dividida, deu anys després», *L'Espill* (València), núm. 4, 2a època; i Josep Maria FRADERA (2009), *La pàtria dels catalans. Història, política, cultura*, Barcelona, La Magrana.

12. Borja de RIQUER I PERMANYER (2000), *Identitats contemporànies a Espanya: Catalunya i Espanya*, Vic, Eumo.

castellà, però amb l'emergència progressiva d'una nova literatura catalana que es volia culta i entroncada amb els corrents europeus (el romanticisme), i no sols popular (ja que aquesta sempre va existir).

Les formes de recuperació o descoberta de la cultura catalana a través de les lletres són, no obstant, un fenomen que comença molt abans del nostre punt d'arrencada, el 1843. Però aquesta data té una significació particular perquè és el moment en què, una vegada acabada la guerra carlina, arriba al poder el conglomerat d'interessos socials, polítics i ideològics que dominarà la política espanyola durant un període molt llarg, i és també el punt d'arrencada de la construcció del discurs del modern nacionalisme espanyol. Arribats al poder, els moderats, sota la direcció del grup que en l'exili de París s'havia format entorn de Maria Cristina (Donoso Cortés, Pidal, Món, etc.) i dels homes de l'Orden Militar Española (Narváez, Concha, O'Donnell, Fernández de Cordova, etc.), aviat van desplaçar els seus aliats progressistes antiesparteristes per aplicar, a partir de 1844, un programa que definia d'una forma definitiva la naturalesa del nou règim. La majoria d'edat de la reina i el final de les dues regències va ser el moment clau per a la substanciació de la qüestió. Dos fets van precedir aquest decantament: d'una banda, l'acord entre les dues ales del liberalisme el 1837 per donar-se una Constitució d'inspiració doctrinària francesa que abandonés la retòrica *doceañista*,¹³ i d'una altra, el final, amb l'Acord de Bergara, de la guerra civil amb una victòria liberal que incorporava al nou règim molts dels antics carlins. Així es crearen les condicions de possibilitat de la construcció d'un nou ordre que seguia l'exemple del doctrinarisme liberal de la monarquia orleanista.¹⁴ És cert que algunes qüestions claus com la divisió provincial –també inspirada en l'administració francesa– havien quedat resoltes molt abans, si bé no sense polèmica –una polèmica que es mantindria al llarg de tot el segle, ja que *província* i *regió* seguirien rivalitzant en el camp de les idees almenys fins a 1914 amb la creació de la Mancomunitat de Catalunya),¹⁵ però les qüestions claus

13. Joaquín VARELA SUANCES (2013), *La Monarquía doceañista, 1810-1837: avatares, encomios y denuestos de una extraña forma de gobierno*, Madrid, Marcial Pons. Una altra visió a Manuel HERRERO DE MIÑÓN, *Cádiz a contrapelo: 1812-1978: dos constituciones en entredicho*, Barcelona, Galaxia Gutenberg.

14. LUIS DÍEZ DEL CORRAL (1973), *El liberalismo doctrinario*, Madrid, Instituto de Estudios Políticos.

15. Jesús BURGUEÑO (1995), *De la veguería a la provincia. La formación de la división territorial contemporánea als Països Catalans (1790-1850)*, Barcelona, Rafael Dalmau.

de la configuració del nou estat restaren obertes i en pugna fins al triomf moderat de 1844 i la implantació de l'ambiciós programa legislatiu que aquest partit va desplegar en disposar d'un domini exclusiu de tots els poders. Aquest bloc legislatiu el formarien, més enllà de la nova Constitució de 1845 —que substancialment era una revisió restrictiva de la de 1837—, cinc iniciatives legislatives de relleu: les lleis d'ordenació territorial —la d'ajuntaments i diputacions, la creació del contenciós administratiu i la creació del governador civil (1845 i 1851)—; la reforma fiscal Mon (1845); la llei electoral (1846); la creació de la Guardia Civil (1844); i, finalment, el Concordat amb la Santa Seu (1851). D'aquest bloc, les lleis d'ordenació territorial (ajuntaments, diputacions i govern civil) eren l'element polític substancial pel que fa a la configuració del nou poder i a la vertebració i la integració dels diversos sectors socials en aquest.

El propòsit que animava el bloc moderat era l'estabilització del règim liberal sota la direcció d'unes classes propietàries que amb la desamortització, la implantació de les formes de propietat burgesa sancionades definitivament per la Constitució de 1837 i la liquidació de la guerra carlina sentien satisfetes les seves aspiracions de canvi i ara es proposaven crear els instruments, jurídics i polítics, que asseguressin i garantissin el nou ordre sota el seu control i sense risc de noves perturbacions, en una societat, recordem-ho, profundament trasbalsada en les jerarquies i en el consens ideològic com a resultat del període revolucionari. Les confrontacions de 1838 a 1843 arran del model territorial d'Estat a què moderats i progressistes aspiraven havien mostrat l'existència de diferències insalvables, en gran mesura nascudes de la composició i les aspiracions dels grups socials que donaven suport a una i altra ala del partit liberal. La facilitat amb què les bases progressistes desbordaven els seus dirigents a través de la milícia nacional i els ajuntaments electes per un sufragi ampli —els fets del bienni 1842-1843 a Barcelona n'havien estat la demostració definitiva— els convertia en uns aliats poc fiables per a la mena d'empresa que els homes del moderantisme es proposaven encetar. Però, després de 1843, no caldria bombardejar Barcelona com havien fet Espartero i Prim quan el procés s'escapava de les mans. La restricció radical dels mecanismes de participació política i de la llibertat d'impremta, l'accentuació dels controls socials i la formulació d'un nacionalisme espanyol fonamentat en el catolicisme i la monarquia serien la fórmula que s'adoptaria per mantenir la situació sota control. Però la clau de l'èxit finalment estaria en el disseny d'un model d'Estat on l'organització territorial, la Guardia Civil i la religió catòlica —amb

un Concordat que suposava la reconciliació amb el Papat— servís el propòsit decisiu del control polític des de dalt.¹⁶

El disseny moderat servirà l'objectiu de controlar tots els poders de l'Estat des de dalt, d'ací la insistència en el caràcter administratiu dels poders territorials i en la sola legitimitat de les Corts i la Corona com a poders polítics substantius, i la distinció entre poder consultiu —ajuntaments i diputacions— i poder efectiu —alcaldes i governadors civils—, que són nomenats pel govern i actuen com a terminals d'aquest al territori.¹⁷ I aquest disseny tenia una doble funció: administrativa, fer present l'Estat a tot el territori, sempre sota la direcció del govern, i política, ja que permetia imposar i sostenir en el poder local els grups afins que en un territori determinat eren notòriament minoritaris i incapaçs de conservar l'hegemonia per ells mateixos.¹⁸ Aquest darrer era notablement el cas de Barcelona el 1843, al final de la segona etapa de bullangues. De fet, he sostingut en un altre lloc que la radicalitat d'aquest programa moderat, després de l'acord de 1837, que ja era prou satisfactori per a les elits espanyoles, sols es pot entendre com una manera d'ensivellar la ciutat de Barcelona després de les bullangues del Trienni, en la mesura que era el focus de construcció i direcció d'una altra visió del país i del liberalisme.¹⁹

El debat sobre la descentralització a Espanya era un debat sobre l'obertura del règim, i en aquest sentit enfrontava moderats i progressistes (i també les diverses escissions a l'esquerra d'aquests darrers, republicans i demòcrates), però a Barcelona, i a la Catalunya industrial en el seu conjunt, l'argument adquiria una altra amplitud i profunditat. L'amplitud s'adverteix en el fet que no sols els progressistes o republicans impugnaven el règim centralista, sinó que una àmplia majoria dels sectors conservadors catalans no podien avenir-se a perdre el control de l'espai públic local en un moment de transformació social accelerada com la Barcelona dels anys quaranta i cinquanta, quan justament emergia la societat de classes amb tot el seu potencial conflictiu. El ràpid procés de transformació social i econòmic portava aquests sectors, i molt particularment

16. Joan FUSTER SOBREPÈRE (2006), *Barcelona i l'estat centralista. Indústria i política a la dècada moderada (1843-1854)*, Vic, Eumo.

17. Adolfo GONZÁLEZ POSADA (1982), *Evolución legislativa del régimen español (1812-1909)*, Madrid, IEAL.

18. Salvador CALATAYUD, Jesús MILLÁN i M.ª Cruz ROMEU (ed.) (2009).

19. FUSTER SOBREPÈRE (2006), p. 296.

els fabricants, a intentar controlar la política local, perquè era un objectiu en si mateix de cara a organitzar el nou ordre social però també, i sobretot, perquè la seva debilitat competitiva a escala internacional i la seva dependència del mercat nacional els portava inevitablement a necessitar una política d'incidència en les decisions de l'Estat, particularment en política econòmica, i mal podien fer-ho si no disposaven ni tan sols del control de la política local. El conservadorisme català a partir de 1849 seria antigovernamental, i seria anticoncentralista en el sentit de no acceptar un model que li impedia el control de la política local posant-lo en mans de funcionaris a les ordres del govern.

La profunditat rau en la cristallització molt duradora d'una cultura política arrelada al fenomen revolucionari. Com ha assenyalat Jordi Maluquer, mai, ni abans ni després, Barcelona ha pesat tant en la història d'Espanya com en els anys de la revolució liberal; és a dir, en els anys del Trienni Liberal i la Diputació General de Catalunya, i en la dècada que va de 1833 a 1843, que culmina amb l'episodi de la Jamància. La Guerra de la Independència, com a acte fundacional del liberalisme espanyol, i, més endavant, el procés revolucionari que va portar al triomf del liberalisme havien tingut un component essencial de revolta del poble i dels pobles –entesa com a sollevaments locals que, guiats per un ideal, convergien, pel mecanisme del *juntismo*, en la formació d'una voluntat nacional. En aquest context, els ajuntaments, elegits per una àmplia base –pràcticament un sistema de sufragi universal masculí indirecte–, i la Milícia Nacional –el poble en armes– eren les forces de xoc de la revolució. Aquesta realitat és la que explica que en tots els episodis revolucionaris fins a 1874 –però potser encara fins a 1936– pervisqués a Espanya una forma més o menys intensa de localisme que en forma de Juntes o, més articuladament, des del federalisme constituí regularment formes de poder de baix a dalt amb una forta identitat local. I que a Catalunya –particularment a la Catalunya urbana i industrialitzada– aquest sentiment encara fos més acusat, tant per l'existència d'un sentiment identitari de base cultural com per l'existència d'una estructura social que permanentment xocava amb la naturalesa d'un estat essencialment agrari i incapaç de governar els conflictes de la societat industrial.²⁰

Tan incompatible resultava la forma que havia pres l'Estat en mans de sectors completament aliens als interessos industrials que sovint, en els llargs

20. Josep FONTANA LÁZARO (1988), *La fi de l'Antic Règim i la industrialització, 1787-1868*, a Pierre Vilar (dir.), *Història de Catalunya*, vol. V, Barcelona, Edicions 62.

períodes d'estat d'excepció en què Catalunya era governada efectivament pels capitans generals, si bé és cert que hi havia onades de repressió d'una gran brutalitat, també ho és que les elits catalanes lligades a l'economia capitalista preferien acordar amb els militars polítics *ad hoc* que eludissin les regulacions dels governs centrals perquè això els permetia un cert grau de control o pacte sobre la societat, fos amb mètodes coercitius o transaccionals.²¹

Per als moderats catalans —que passaren a dir-se conservadors per diferenciar-se dels governs d'aquest signe— i, en general, per a la burgesia industrial —que tenia serioses ramificacions entre els progressistes—, el centralisme, a partir del final de la Guerra dels Matiners, va ser el problema que dificultava severament el desplegament del seu programa de desenvolupament capitalista per a Espanya. Un programa que, almenys, constava de quatre punts: protecció de la indústria (no sols aranzelària, sinó també amb el desenvolupament de la reforma agrària, el combat contra el contraban, etc.); creació de les infraestructures i de la legislació que afavorís la integració del mercat nacional (camins, ferrocarrils, port de Barcelona, llei de societats de crèdit, etc.); aixecament del caràcter militar de Barcelona i construcció d'un eixample il·limitat; i descentralització administrativa (ajuntaments i diputacions electes, regionalització en alguns moments), amb un repartiment millor de les cargues fiscals.

Naturalment, no tothom coincidí en un programa com aquest. El republicanisme ja s'havia manifestat el 1836 amb el projecte de constitució federal de Xauradó i en la premsa del Trienni esparterista.²² El 1851, el proudhonià empordanès Joan B. Guardiola afirmava rotundament

que la raza española no es una sola; que el idioma en España no es uno solo; que el clima no es uno solo; que la historia no es una sola, esto es, que en España los elementos constitutivos de su *personalidad nacional* no son uniformes sino

21. Jaume VICENS VIVES i Montserrat LLORENS (1958), *Industrials i polítics al segle XIX*, Barcelona, Teide.

22. *El Huracán* de Madrid publicava el següent text: «Jamás España ha constituido una monarquía compacta y homogénea [...] ni las leyes, ni las costumbres, ni la lengua, ni los intereses, ni las afecciones, ni nada de cuanto se requiere para constituir una sociedad bien ordenada ha sido común entre ellas [las regiones] [...] Muy ciego o muy obcecado se necesita estar para no conocer la gran tendencia y disposición de las diversas provincias de España, que fueron poco ha reinos independientes, a emanciparse del gobierno común y constituirse en repúblicas federadas, a la manera que lo está la América del Norte».

variados, y que por consiguiente no hay en ella un solo pueblo, una sola nacionalidad, sino varios pueblos, varias nacionalidades; que España no es en el riguroso y buen sentido de la palabra, *una sola nación*, sino *un haz de naciones*,²³

per defensar seguidament una organització federal amb emancipació dels municipis i les províncies naturals, és a dir, les catorze regions històriques.

No ha d'estranyar que el 1854 la societat catalana fos àmpliament partidària de la revolució i de l'expulsió dels governs tardomoderats del poder. En gran mesura, el govern Espartero-O'Donnell que es constituïria a continuació seria vist com la possibilitat de reformar el règim, i una bona part de les reivindicacions burgeses hi trobaven satisfacció, particularment pel que feia al desenvolupament del mercat interior, la segona desamortització, i l'autorització de la reforma del port de Barcelona i l'Eixample. De fet, els sectors conservadors i una bona part del progressisme d'ordre veuria en el govern llarg d'O'Donnell d'Unió Liberal a partir de 1858 l'ocasió per continuar amb aquestes reformes. Però allò que Vicens ha anomenat «el gran desvetllament de 1854», amb la publicació de diversos textos reivindicatius des de Catalunya, pot entendre's com l'evidència d'un malestar difús que obeïa a les profundes transformacions d'aquesta societat.

Al capdavant, Catalunya entre 1840 i 1860 va ser un país que va viure una experiència completa de transformació en l'economia industrial, i la generació que es va socialitzar en aquest context va necessitar proveir-se de l'instrumental teòric i polític necessari per fer front a aquesta transformació. Era, naturalment, una transformació que es produïa a Barcelona i en algunes ciutats que havien transformat la seva base econòmica, però que arrossegava tot el país. Va ser justament en els anys centrals d'aquestes dècades, quan l'expansió econòmica semblava imparable, i les seves conseqüències socials necessàriament abordables, que a dreta i esquerra del sistema censatari es van bastir projectes, diferents però no inicialment contradictoris, tots ells dominats per l'ideal industrialista, però també fortament condicionats per una sensació d'incomoditat amb el règim tal com s'havia configurat. Les transformacions econòmiques havien estat enormes: s'havia mecanitzat la filatura i, en general, tots els processos en la indústria tèxtil; començava una incipient diversificació industrial; i el desplegament

23. Joan B. GUARDIOLA (1851), *El libro de la democracia*, Barcelona, Impr. de Oliveras Hermanos.

ràpid d'una densa xarxa ferroviària sobre la base de l'estalvi popular coneixia una expansió impensable. Tots ells eren factors que incidien en una transformació ràpida i completa de l'estructura social catalana, i molt particularment barcelonina, i que l'expressaven. Van ser també els anys de l'obertura del Liceu a la Rambla barcelonina com a expressió de la nova sociabilitat burgesa,²⁴ i de l'aparició d'una premsa política que constituïa allò que Habermas ha anomenat una esfera pública.²⁵ Però si el període dels governs autoritaris de Narváez va provocar un retraïment d'allò que era públic i els del tardomodernisme de Bravo Murillo i els seus successors van portar la burgesia a l'oposició, els èxits del Bienni –inclosa la duríssima repressió contra la classe obrera– i les esperances dipositades en el centrisme de la Unió Liberal, en gran part una idea gestada a Barcelona, que semblaren inicialment l'acceptació de les aspiracions dels diversos sectors de la societat catalana, finalment van provocar també una ràpida decepció en vista dels resultats. Aquest sentiment s'expressaria en la sèrie de textos, d'ordre molt divers, que Vicens va anomenar «el gran desvetllament de 1854»: *El catalanismo no es provincialismo* d'Antoni de Bofarull (1855); *Cataluña en España* de Joan Illas i Vidal (1855); la sèrie d'articles de Mañé i Flaquer sota el títol de «Cataluña» (1856); la *Historia de la lengua y la literatura catalana. Desde su origen a nuestros días* de Magí Pers i Ramona (1857); *Cataluña vindicada* (1857) de Lluís Cutchet; *Cataluña y los catalanes* de Joan Cortada (1860); *La libertad constitucional* (1858) i *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón* (1860-1863) de Víctor Balaguer, a més de les dues antologies poètiques, *Los trovadores nous* de Bofarull (1858) i *Los trovadores modernos* de Balaguer (1859). No és una llista exhaustiva, però mostra un vigor i una densitat cultural notables. Què tenien en comú aquestes obres d'autors que militaven o en el conservadorisme, com Cortada, Illas i Mañé, o en el progressisme, com Balaguer, Pers i Cutchet? Giraven sobre els tres temes clàssics de la publicística catalana: la capacitat econòmica dels catalans i la necessària adopció de les seves polítiques a escala espanyola per fer avançar el progrés material en el model capitalista; la re-

24. Jaume RADIGALES (1998), *Els Orígens del Gran Teatre del Liceu: 1837-1847: de la plaça de Santa Anna a la Rambla: història del Liceu Filharmònic d'Isabel II o Liceu Filodramàtic de Barcelona*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat; XAVIER FÀBREGAS (1975), *Les formes de diversió de la societat romàntica*, Barcelona: Curial.

25. Jürgen HABERMAS (1981), *Historia crítica de la opinión pública*, Barcelona, Gustavo Gili.

memoració de les velles llibertats per exaltar les pròpies de l'autèntic liberalisme, creant així una font de legitimitat històrica alternativa a les reivindicacions del passat castellà que havien dominat l'imaginari del liberalisme de Cadis (Cuchet defensava que en les tres ocasions en què els catalans s'havien enfrontat al rei, en la guerra contra Joan II, el 1640 i el 1714, ho havien fet perquè el rei havia trencat el pacte constitucional i en defensa de la llei que està per sobre dels monarques);²⁶ i, en tercer lloc, la vindicació del paper del català com a llengua d'alta cultura, publicant una història literària i anomenant trobadors els nous poetes que escrivien en català.

És a dir, articulaven novament els tres arguments bàsics que hem assenyalat. En cert sentit, el canvi econòmic i social que comportava la industrialització provocava que el desenvolupament capitalista català en una Espanya fonamentalment agrària i la posició de subordinació en què el règim centralista col·locava la burgesia industrial —en la mesura que no li permetia intervenir decisivament en l'orientació de polítiques de transformació a escala d'estat, ni assolir una autonomia de gestió en el propi territori— coincidissin amb l'emergència de nous grups socials característics d'una fase avançada de desenvolupament capitalista; no sols fabricants i tècnics, sinó també periodistes, professors, escriptors, arquitectes, metges i advocats que atendien les demandes creixents en el terreny material, i també cultural, de la nova societat burgesa. En aquest context, tot i que el mercat cultural demanava productes molt majoritàriament en castellà —Guillamet ens ha mostrat que no sols en la premsa diària, sinó també en la periòdica, no va aparèixer un producte de masses en català fins *La Campana de Gràcia* el 1870—,²⁷ el cultiu de la poesia, justament pel seu valor simbòlic i pel fet de no ser un producte per al mercat, sinó per al prestigi, tenia tota una altra funció i consideració.

No es pot considerar la Renaixença i el seu moment culminant, la restauració dels Jocs Florals de Barcelona el 1859, com un episodi estrictament literari, ni és un episodi estrictament local. Passat el primer Romanticisme, confrontat a

26. Luis CUCHET (1858), *Cataluña vindicada. La Ciudadela de Barcelona*, Barcelona, Impr. Nueva de Jaime Jepús y Ramón Villegas; JOAN FUSTER SOBREPÈRE (2007), «Lluís Cuchet i l'ideal liberal de l'historicisme romàntic», a *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*, 2 vol., Barcelona, Fundació Ernest Lluch, vol. 2, p. 449-458.

27. Jaume GUILLAMET (2010), *L'Arrencada del periodisme liberal: política, mercat i llengua a la premsa catalana, 1833-1874*, Vic, Eumo.

l'Antic Règim i a la cultura classicista, una segona generació romàntica protagonitza un moviment d'abast europeu d'afirmació de les societats burgeses liberals emergents i de construcció d'una cultura per aquestes.

No es tracta encara d'un moviment polític d'agitació nacional, sinó més aviat de moviments que es proposen construir un nou consens interior i una nova legitimitat davant la dificultat d'obtenir el control de les institucions locals dins el règim, i de fer valdre a Espanya els interessos industrials. I, si es tracta de política, moderats i progressistes fracassaran en els seus intents de resultar decisius en la política espanyola: el conservadorisme català participa en els darrers governs unionistes, com ara quan Francesc Permanyer accepta un ministeri en el govern Miraflores²⁸ per dimitir poc després; i, al llarg del Sexenni, el progressisme proposa una reforma del sistema liberal amb Prim al capdavant junt amb altres catalans com Figuerola o Balaguer.

A l'alçada de 1859 podem apreciar el relligament entre desenvolupament capitalista de la societat barcelonina, reivindicació de la pròpia història i institucions com a mirall per a un liberalisme autèntic que rebutja el model moderat, i l'entronització d'una operació que prestigia i retorna la llengua pròpia als usos cultes dotant-la d'un valor simbòlic renovat. El 1859, tres episodis simultanis, i no pas per casualitat, exemplifiquen d'una manera eloqüent la triple dimensió que intentem relacionar. D'un costat, l'aprovació del pla de l'Eixample d'Ildelfons Cerdà; de l'altre, l'obra sistemàtica de difusió de la història i les antigues institucions catalanes de Víctor Balaguer, amb la seva *Història*, i el projecte, una mica més endavant, de nomenclàtor per a l'Eixample barceloní;²⁹ i finalment la convocatòria, amb la col·laboració d'una instància oficial, dels Jocs Florals restaurats de la ciutat de Barcelona.³⁰

Potser cal situar el context: un govern d'Unió Liberal a Madrid que ha atenuat els elements més rigorosos de l'autoritarisme moderat i amb el qual una gran part dels progressistes històrics –els anomenats *resellados*– col·laboren, en un moment, tot cal dir-ho, en què el Partit Progressista viu una situació d'àmplia descomposició. I, atenció, els homes implicats en les tres iniciatives esmentades són, justament, homes del progressisme pragmàtic. En primer lloc,

28. RIQUER I PERMANYER (2000).

29. VÍCTOR BALAGUER (1865), *Las calles de Barcelona*, 2 vol., Barcelona, Salvador Manero.

30. Josep Maria DOMINGO (2011), *Barcelona i els Jocs Florals, 1859: modernització i romançisme*, Barcelona, Ajuntament.

l'alcalde, Josep Santa-Maria, ja que l'Ajuntament és el principal agent de les tres iniciatives. És un home del 1843, que ha participat en el consistori que el 1841 comença l'enderroc de la Ciutadella, però que al llarg de la Dècada i el Bienni ha anat moderant les seves posicions; un representant, en definitiva, del progressisme burgès i legalista que abjura de les bullangues, aplaudeix la necessària repressió de la vaga de 1855 i col·labora amb la Unió Liberal.³¹ És cert que el projecte de Cerdà no és el de l'Ajuntament, preocupat perquè s'aprovi un pla que se cenyeixi estrictament al terme municipal de Barcelona per no perdre'n el control administratiu; per això es decanta pel de Rovira i Trias, un pla d'encàrrec amb aquest objectiu precís. Però si el pla de Cerdà finalment s'imposa des de Madrid no és pels tripijocs ministerials, sinó per la intervenció decisiva del *lobby* progressista català de Madrid, Cerdà en primer lloc amb la seva posició influent com a membre del cos d'enginyers civils de l'Estat, però sobretot per la influència exercida per homes com Madoz, Figuerola i Ciril Franquet, que ha estat el director general d'Administració al Ministeri de Governació que ha emprès el projecte en els anys decisius dels encàrrecs a Cerdà. Novament, quatre progressistes legalistes amb bones relacions amb el govern O'Donnell.³² Però al marge del procés d'aprovació, que presenta elements aparentment contradictoris –la posició antagònica de Santa-Maria i els progressistes barcelonins de l'ajuntament i la posició dels capitosts progressistes catalans a Madrid–, l'Eixample i la seva aprovació representa l'èxit més notable de la burgesia barcelonina en el terreny de les realitzacions materials.³³ Amb la seva aprovació, Barcelona es posa al costat de les grans ciutats que es reformen a Europa en aquest període: la Ringstrasse a Viena i el París de Haussmann en són els exemples més notoris. Al seu costat, Madrid es conforma amb l'obertura de la Gran Via. Cap ciutat europea no mostra una ambició semblant aprovant un pla d'eixample il·limitat. La burgesia barcelonina se sent segura de si mateixa, la ciutat prospera. El moment anticipa i posa les bases de l'esclat modernista d'unes dècades més tard. Sobre aquest altre moment, Hobsbawm ha escrit: «el modernisme era la llengua en què les segones i les terceres ciutats intentaren establir una modernitat pròpia

31. Glòria SANTA MARIA (2008), *La política municipal de Josep Santa-Maria, alcalde de Barcelona, 1858-1863*, Barcelona, Ajuntament.

32. Teresa NAVAS (2011), *Cerdà i la política pràctica: organitzar el territori*, Barcelona, Diputació.

33. Glòria SANTA MARIA (2011), *Projectar la ciutat futura*, Barcelona, Ajuntament.

superior a les capitals imperials»,³⁴ de forma que es converteix en l'estil de les burgesies de les ciutats industrials (Glasgow, Brussel·les, Praga, Budapest, Hèlsinki o Barcelona). I així aquests sectors socials, que dominen aquestes ciutats, accentuen la seva diferència, la seva modernitat lligada a la tecnologia, i alhora exalten l'esperit regional enfront de les grans capitals.

Tornant als anys cinquanta, les limitacions del sistema moderat, tot i l'administració més temperada que en fan els unionistes, no satisfan les expectatives catalanes. Si el sentiment de catalanitat ja està arrelat en la major part de la *intelligentsia* barcelonina, Balaguer esdevindrà el seu principal difusor, primer a les pàgines de *La Corona de Aragón* –diari que des de la capital serà titllat d'independentista– i, més endavant, amb el seu amic Cutchet a *El Conceller*. L'esforç decisiu de Balaguer serà la *Historia de Cataluña y la Corona de Aragón*, una obra que, a l'estil romàntic, no es basa en la recerca documental i que, certament, és molt subsidiària dels *Anales de la Corona de Aragón* de Jerónimo Zurita, de 1648. Però allò que pretenia Balaguer amb les seves obres històriques era fer una pedagogia liberal que, legitimant-se en el passat català i rememorant les seves institucions, posés de manifest, al mateix temps, el pluralisme cultural de la nació espanyola i la tradició liberal catalana.³⁵ No era una operació nova: cal tan sols recordar que a la façana de l'Ajuntament es van col·locar el 1844 les imatges de Jaume I i el conseller Fiveller rememorant el famós episodi de l'impost sobre la carn, quan el Consell de Cent imposà al rei l'obligació de pagar l'impost.³⁶ Però tampoc seria l'última, ja que Antoni de Bofarull, des d'una perspectiva positivista, faria una feina anàloga pocs anys més tard.³⁷ El valor de Balaguer rau en el fet que no es va conformar a escriure un llibre d'història, sinó que, com a cronista de la ciutat, li va ser encomanat el projecte de nomenclàtor de l'Eixample barceloní, i aquesta operació, una vegada més de pedagogia liberal i patriòtica, va pivotar sobre una doble legitimitat: la que descansava en

34. Eric HOBBSBAWM (2013), *Un tiempo de rupturas. Sociedad y cultura en el siglo XX*, Barcelona, Crítica, p. 117-130.

35. Joan PALOMAS (2004), *Víctor Balaguer. Renaixença, revolució i progrés*, Vilanova i la Geltrú, Ajuntament de Vilanova i la Geltrú i El Cep i la Nansa.

36. Ramon GRAU FERNÁNDEZ, «Joan Fiveller, Ferran I i les imposicions municipals de Barcelona: repàs a un mite històric», *Barcelona. Quaderns d'història*, núm. 2/3, p. 66-69.

37. Ramon GRAU FERNÁNDEZ (1995), «L'aportació dels historiadors romàntics», a *Història de la cultura catalana*, vol. IV. *Romanticisme i Renaixença 1800-1860*, Barcelona, Edicions 62, p. 221-247.

les institucions i les gestes catalanes medievals —el principal carrer de l'Eixample es dedicava a les Corts Catalanes— i la que provenia de les gestes més recents de la guerra contra el francès, episodi fundacional de la revolució espanyola, amb l'afegitó d'algunes figures del XIX català com Balmes o Aribau. El programa resultava clar: Catalunya, una vella nació ibèrica amb institucions representatives de recorregut llarg i profund, participava des de la seva tradició en la revolució liberal espanyola que suposava el restabliment del règim representatiu, això sí, des de la seva pròpia tradició liberal i a partir de la reivindicació de les llibertats arrabassades per les monarquies absolutes.

Finalment, els Jocs Florals organitzats per l'Ajuntament de Barcelona, presentat per la publicística de l'època com a hereu del Consell de Cent, i exclusivament en llengua catalana, feien cristal·litzar l'acció afirmativa de la societat liberal burgesa barcelonina. Josep Maria Domingo explica com es tracta, «en el seu moment constitutiu, d'una operació de representació innovadora [...] la vasta operació comunicativa en què els catalans del vuit-cents es conjuren per exhibir ambició i força. I de què en resulta el complex simbòlic que actua com a primer gran codi de reconeixement dels catalans contemporanis».³⁸ Dit d'una altra manera, La Renaixença en la seva fase avançada, la que es concreta en els Jocs Florals de Barcelona, no és altra cosa que l'elecció d'un codi cultural de distinció que adopta la societat catalana una vegada ha fet el trànsit a unes formes de sociabilitat burgeses, una economia capitalista avançada, en el marc d'un estat liberal en què resta en una posició de subordinació.

Per fer-ho s'elegia la poesia, no sols per allò que suposava en el cànon romàntic com a forma literària superior i sublim, sinó també perquè permetia una operació pública de gran abast, fer dels Jocs Florals un gran esdeveniment ciutadà, patriòtic i, al capdavall, també literari. Satisfesia les tres necessitats que s'incardinaven amb els processos que venim resseguint: crear un espai de sociabilitat burgesa que esdevenia la festa literària barcelonina per excel·lència (els Jocs no eren una cosa gaire diferent, en aquest sentit, de l'òpera del Liceu) i superava l'estricta marc de la difusió escrita de la literatura i fins i tot de la premsa. En segon lloc, la mateixa idea de Jocs Florals —una institució rescatada del gloriós passat medieval dels trobadors que escollia el català com a llengua exclusiva i establia un espai específic per a l'exaltació patriòtica i històrica— es posava al servei

38. Josep Maria DOMINGO (2013), «Sobre la Renaixença», *L'Avenç* (Barcelona), núm. 390, p.35-39.

de l'objectiu de renovar el compromís amb la pàtria i reivindicar les institucions catalanes tantes vegades exaltades. L'espai físic on se celebraven els Jocs, a més, era el Saló de Cent de la ciutat, el lloc on es reuní fins a 1714 el Consell de Cent, salvat miraculosament en la reforma neoclàssica de la Casa de la Ciutat. I, finalment, hi havia un propòsit literari: atreure a la llengua catalana, a través d'una plataforma de prestigi, els nous talents literaris i donar-los a conèixer en una operació de comunicació –tal com ha assenyalat Domingo– de caràcter institucional. El llançament de Verdaguer i Guimerà pocs anys després confirmaria l'eficàcia de la plataforma.

En resum, la «descoberta de la cultura nacional a través de les lletres», per utilitzar el concepte de Hroch, o la fase A dels moviments nacionals de les nacions menors, va desenvolupar-se a Catalunya sobre una societat, la barcelonina, que estava ja en un complet procés de transformació al capitalisme industrial, dins el marc, però, d'un Estat que desconfiava d'aquest canvi i que ja havia completat una revolució liberal sota l'hegemonia d'uns interessos agraris que hi eren indiferents, quan no hostils. En aquest marc, l'emergència d'una societat nova, on la llengua parlada era encara molt majoritàriament el català tot i trobar-se en una situació de diglòssia, va propiciar que els discursos de vindicació de les velles institucions representatives medievals –tot això en el marc del Romantisme– afavorís un esperit patriòtic i la necessitat de revaluar el patrimoni de la llengua per als usos cultes, i que aquesta vindicació fos adoptada per la nova *intelligentsia* nascuda de la sociabilitat burgesa i acceptada i promoguda per les institucions locals, tot assentant les bases per a la possibilitat de desenvolupament d'una segona etapa del moviment catalanista de formació del moviment d'agitació patriòtica, ja plenament política, que arribaria uns anys més tard i en circumstàncies noves.